

Biuro Studiów i Ekspertyz

Sekcja Spraw Międzynarodowych

R - 22

lipiec 1992

Struktura narodowościowa Polski i polityka wobec mniejszości w latach 1989 – 1992

Sławomir Łodziński

Liczebność mniejszości narodowych w Polsce kształtuje się w granicach 1 - 1,3 mln osób, czyli nie stanowią one więcej niż 3-4% ogółu społeczeństwa. Do największych liczebnie mniejszości należą: niemiecka, ukraińska i białoruska. W okresie 1989 - 1992 dokonały się istotne zmiany w polityce wobec mniejszości, choć ich zakres ograniczony jest możliwościami finansowymi państwa. Nie rozwiązane są jeszcze liczne kwestie prawne związane z pozycją mniejszości narodowych w społeczeństwie polskim. W omawianym okresie dokonały się także istotne zmiany w polityce edukacyjnej i kulturalnej wobec tych społeczności.

Spis treści	Str.:
1. Wstęp	1
2. Struktura narodowościowa Polski	2
3. Polityka państwa wobec mniejszości narodowych w okresie 1945 - 1989	7
4. Polityka państwa wobec mniejszości narodowych w latach 1989 - 1992	11
5. Szkolnictwo dla mniejszości w okresie 1989 - 1992	16
6. Zakończenie	21

Copyright by Kancelaria Sejmu. Biuro Studiów i Ekspertyz, Warszawa 1992.

Biuro Studiów i Ekspertyz publikuje wyniki swych prac w formie informacji, raportów, materiałów i dokumentów; wydaje takie dwa biuletyny: przekładów oraz ekspertyz i opinii prawnych.

Informacja BSE to krótka publikacja zawierająca podstawowe informacje z danej dziedziny w ujęciu problemowym.

Raport BSE to publikacja opracowana samodzielnie, wynik badań pracowników Biura.

Materiały i dokumenty stanowią zbiór dokumentów lub wycinków prasowych, w oryginale bądź w przekładzie, poświęcony problemom, którymi zajmuje się Sejm.

Biuletyn Działu Przekładów zawiera przekłady aktów prawnych innych państw i organizacji międzynarodowych.

Biuletyn Ekspertyz i Opinii Prawnych zawiera wybór ekspertyz i opinii prawnych przygotowywanych na zlecenia organów Sejmu przez Zespół Opinii Prawnych BSE.

Wszystkie publikacje BSE są dostępne w gmachu Sejmu, Warszawa, ul. Wiejska 6, sala nr 70 (w starym Domu Poselskim), gdzie mieści się Dyżur Konsultantów Poselskich BSE, w dni robocze od godz. 8 do 16 (w czasie posiedzeń Sejmu - do zakończenia obrad). Numery telefonów: 694-22-79 i 694-22-86. Fax.: 694-22-91.

1. Wstęp

Termin "mniejszość narodowa" jest bardzo różnie definiowany. Tutaj będziemy go stosować dla określenia tych grup obywateli danego państwa, które odróżniają się od dominującej części społeczeństwa świadomością swojej przynależności narodowej. Świadomości tej towarzyszą różnice w języku, religii, obyczajach i ogólnie - w kulturze, ale nie stanowią one zawsze koniecznych warunków odmienności narodowej¹. Mniejszości stanowią niewielki odsetek obywateli państwa, choć w swoich regionach zamieszkania mogą stanowić większość mieszkańców, co ma w wielu sytuacjach istotne znaczenie dla polityki regionalnej i wewnętrznej danego państwa.

Spółeczną i prawną problematykę mniejszości komplikuje istnienie tzw. grup pogranicza, czyli społeczności o niesprecyzowanej świadomości narodowej, ale o silnym poczuciu własnej tożsamości terytorialnej (lokalnej, regionalnej), która może często zastępować świadomość narodową. Istotną sprawą jest także często spotykane wewnętrzne zróżnicowanie kulturowe i religijne samych grup mniejszościowych. W wielu wypadkach utrudnia to ich identyfikację oraz dokładne określenie ich liczebności i granic kulturowych.

Ważnym aspektem pozycji przedstawicieli mniejszości jest fakt, iż są oni zazwyczaj członkami narodów, z którymi ich kraj zamieszkania sąsiaduje. Ocena ich położenia materialnego oraz stopień realizacji ich praw społeczno - kulturalnych w bardzo dużym stopniu wpływają na charakter stosunków łączących dane państwa. Jakość tych stosunków może wzmacniać lub obniżać pozycję mniejszości w danym kraju.

Od drugiej połowy lat 80 - tych możemy zaobserwować proces ożywienia i odrodzenia etnicznego małych narodów i mniejszości narodowych na terenie całej Europy Środkowo - Wschodniej. Odbywa się to równolegle z przeobrażeniami gospodarczymi i politycznymi społeczeństw tego obszaru. Przemiany demokratyczne mają nie tylko znaczenie polityczne (przejście do demokratycznego systemu sprawowania władzy) i gospodarcze (przejście do systemu gospodarki rynkowej). Mają również głębokie znaczenie kulturowe. Prowadzą one bowiem do sytuacji społecznej, w której publicznie ujawniają się zróżnicowane wartości i interesy różnych grup społecznych. Dokonujące się zmiany umożliwiają także artykulację interesów i wartości kulturowych mniejszości narodowych, choć trudności gospodarcze wywołane przechodzeniem do gospodarki rynkowej mogą wywoływać nastroje nacjonalistyczne i nieprzychylnie tym grupom ze strony dominującej większości społeczeństwa.

Pierwszym symptomem "odrodzenia" etnicznego mniejszości był znaczący wzrost praktyk religijnych w tych środowiskach, które wyznaniowo odróżniały się od

¹ Por. J. Tomaszewski, Mniejszości narodowe w Polsce XX wieku, Editions Spotkania, Warszawa 1991, s. 7-10; klasyczną definicję mniejszości podał L. Wirth, The Problem of Minority Groups, w: R. Linton (ed.), The Science of Man in the World Crisis, New York 1945, s. 347. Pojęcie mniejszości w prawie międzynarodowym może być rozumiane bardzo szeroko. W traktacie między Rzeczypospolitą Polską a Republiką Federalną Niemiec o dobrym sąsiedztwie i przyjaznej współpracy, który wszedł w życie 16 stycznia 1992 r., definiuje się mniejszość niemiecką w Polsce jako "... osoby posiadające polskie obywatelstwo, które są niemieckiego pochodzenia albo przyznają się do języka, kultury lub tradycji niemieckiej" (art.20). W tym rozumieniu znajomość języka czy pochodzenie niemieckie nie są koniecznymi warunkami niemieckości, gdyż wystarczy sama deklaracja związku z tradycją niemiecką. Na temat prawnych problemów z definiowaniem mniejszości zob.: L Łukaszuk, Mniejszości narodowe w świetle prawa międzynarodowego, "Sprawy Międzynarodowe", 1990, nr 5; B. Gronowska, Rada Europy wobec problemu mniejszości narodowych, "Sprawy Międzynarodowe", 1991, nr 10.

reszty społeczeństwa². Manifestacja przywiązania do wartości religijnych przez te grupy miała szczególne znaczenie w sytuacjach, gdy nie dysponowały one innymi "równoważnymi" atutami przynależności grupowej, takimi jak siła ekonomiczna, zasoby materialne, wykształcenie, znaczenie polityczne itp. Następstwem ożywienia religijnego był wzrost aktywności społecznej mniejszości. Stawały się one grupami "nacisku", a ich działalność koncentrowała się na realizacji praw do zachowania i akcentowania własnej kultury poprzez posiadanie oświaty we własnych językach, prowadzenie własnych wydawnictw i czasopism, tworzenie organizacji społecznych i politycznych. Uwieńczeniem tego procesu było stworzenie własnej reprezentacji politycznej na szczeblu lokalnym i ogólnokrajowym. Miała ona stanowić oparcie dla mniejszości i pomóc w obronie jej interesów.

2. Struktura narodowościowa Polski

W toku swojej historii Polska była państwem wielu narodowości i religii. Państwem wielonarodowościowym Polska pozostała także po uzyskaniu niepodległości w 1918 roku.

Tabela nr 1: Struktura narodowościowa Polski w 1921 r. i 1931 r. /w %/

Narodowość	1921	1931
Polacy	69,2	68,9
Ukraińcy	14,0	13,9
Żydzi	7,8	8,6
Białorusini	3,9	3,1
Niemcy	3,8	2,3
Inni	1,3	3,2
Ogółem /w mln/	27, 177	32,100

Źródło: B. Olszewicz, *Obraz Polski dzisiejszej. Fakty, cyfry i tablice*, Warszawa 1938, s. 112; *Mały Rocznik Statystyczny*, Warszawa 1939, s. 22-26.

Polska po 1945 roku stała się państwem niemal jednonarodowym. Hitlerowska eksterminacja ludności żydowskiej, zmiana granic i masowe przemieszczenia ludności, wysiedlenie ludności niemieckiej oraz akcja "Wisła", która objęła ludność ukraińską, spowodowały ogromne zmniejszenie liczby i wielkości grup mniejszościowych oraz rozproszenie niektórych z nich.

Według przybliżonych szacunków z początku lat sześćdziesiątych liczbę ludności należącej do mniejszości narodowych w Polsce oceniano na ok. 450 tyś. Liczebność poszczególnych mniejszości narodowych szacowano następująco: około 180 tyś. Ukraińców, 165 tyś. Białorusinów, 31 tyś. Żydów, 21 tyś. Słowaków, 2 tyś. Czechów, 19 tyś. Rosjan, 10 tyś. Litwinów, 3 tyś. Niemców, 12 tyś. Cyganów i 10 tyś. Greków i Macedończyków³.

W latach 80 - tych liczebność mniejszości narodowych w Polsce szacowano na około 500 - 600 tyś. osób, w tym liczbę Ukraińców na ok. 200 - 300 tyś., Białorusinów na ok. 200 tyś., Czechów i Słowaków na ok. 20 - 30 tyś., Litwinów na

² Na temat procesu odrodzenia etnicznego mniejszości narodowych w Europie Środkowo - Wschodniej, zob.: A. Sadowski, *Narody wielkie i małe. Białorusini w Polsce*, Instytut Religioznawstwa, Uniwersytet Jagielloński, Kraków 1991, s. 5-21, 159-175.

³ Zob. A. Kwilecki, *Mniejszości narodowe w Polsce Ludowej*, "Kultura i Społeczeństwo", 1963, nr 4, s. 87-88.

ok. 10 - 15 tys., Żydów na ok. 15 tys., Greków na ok. 2 tys., Niemców zaś na ok. 200 tys., choć źródła oficjalne określały ich liczbę na ok. 3 tys. osób⁴.

Dokładne określenie struktury narodowościowej współczesnego społeczeństwa polskiego jest bardzo trudne. Prowadzone w minionych latach spisy ludności nie zawierały pytań o narodowość, język czy pochodzenie etniczne. Regułą było również zacieranie lub ukrywanie swojej narodowości z powodów politycznych lub w przewidywaniu problemów w pracy zawodowej (dotyczyło to przede wszystkim osób pracujących w oświacie, administracji państwowej i wojsku). Liczne również były przypadki polonizacji⁵. Obserwowane obecnie zjawisko ożywienia etnicznego wśród mniejszości narodowych w Polsce oraz brak barier politycznych i społecznych dla manifestowania swojej przynależności etnicznej może zwiększać ich liczebność.

Na podstawie różnych źródeł, w tym m.in. wypowiedzi przedstawicieli mniejszości na temat ich liczebności, liczby członków organizacji mniejszościowych oraz ich aktywności politycznej w trakcie ostatnich wyborów parlamentarnych, kiedy mogli głosować na swoich kandydatów możemy następująco szacować liczebność mniejszości narodowych i etnicznych w Polsce (będziemy je podawać w przedziale od minimalnej do maksymalnej wielkości)⁶.

Litewska mniejszość narodowa jest społecznością niewielką, liczącą 15 - 20 tys. członków, która zwarcie zamieszkuje tereny północno-wschodniej Polski - gminy Sejny, Puńsk i Szypliszki w województwie suwalskim⁷.

Następną grupą są Białorusini, których w potocznym ujęciu uważa się za grupę wyznawców prawosławia. Zamieszkuje ona w zwartych skupiskach tereny rolnicze na południe i na wschód od Białegostoku. W samych miastach stanowi ona również znaczną część jego mieszkańców. Wielkość tej grupy szacuje się w przedziale od 250 tys. do 350 tys.⁸. Kryterium wyznaniowe (prawosławie) nie jest w przypadku tej

⁴ Zob. R. Walicki, Prawa mniejszości, "Życie Warszawy", 10.12.1991 r. Podobne wielkości podawał również gen. Cz. Kiszczak przed Sejmową Komisją Mniejszości Narodowych i Etnicznych dnia 9.09.1989 roku - Biuletyn Sejmowej Komisji Mniejszości Narodowych i Etnicznych, nr 3, 9.09.1989. Por. także rozmowę z B. Berdychowską, dyrektorką Zespołu ds. Mniejszości Narodowych przy MKiSz, "Życie Warszawy", 28.11.1990.

⁵ Por. następującą wypowiedź: "Piszą bezustannie jacyś panowie, że u nas jest 2,3 procent mniejszości. Jest to wierutna bujda. U nas jest co najmniej 10 procent mniejszości, tylko że te mniejszości były terroryzowane przez 40 lat. Mam przyjaciół Ukraińców, którym nie przyszłoby do głowy wspomnieć z sympatią chociażby o kulturze ukraińskiej z obawy, że zostaną zaraz schwyceni za włosy." - T. Konwicki w rozmowie A. Michnikiem pt. "Na świecie jestem przejazdem", "Gazeta Świąteczna" z 7-8 12. 1991; inna wypowiedź: "Sporo Ukraińców zmieniło metryki i przeszło na obrządek rzymskokatolicki. Tak im wygodniej żyć wśród sąsiadów - Polaków. Dotyczy to w dużej mierze tych, którzy po 1956 roku postanowili wrócić na te ziemie [chodzi o południowo - wschodnią Polskę - Sławomir Łodziński] i odkupić rodzinne zagrody. Oni w bardzo małym stopniu utrzymywali się przy swoim języku i obrządku religijnym" - z rozmowy z księdzem Bohdanem Prachem, proboszczem parafii greckokatolickiej w Jarosławiu pt. "Obrządek - nie Kościół", "Przegląd Tygodniowy" z 5.01.1991.

⁶ Z ogólnych opracowań na temat mniejszości zob.: P. Eberhardt, Czy jesteśmy krajem wielonarodowościowym, "Gazeta Samorządowa", 1990, nr 29; Inni, "Tygodnik Solidarność" z 26.10.1990; K. Podlaski (B.Skaradziński), Białorusini, Litwini, Ukraińcy, Białystok 1990; D. McQuaid, The Growing Assertiveness of Minorities, w: "Report on Eastern Europe. A Survey of Minorities in Eastern Europe", RFE/RL Research Institute, 1991.

⁷ Zob. B. Makowski, Litwini w Polsce 1920-1939, PWN, s. 26-28; S. Żerańska - Kominek (red.), Kultura muzyczna mniejszości narodowych w Polsce. Litwini, Białorusini, Ukraińcy, Uniwersytet Warszawski: Instytut Gospodarki Przestrzennej, Warszawa 1990, s. 25.

⁸ 8) Zob. K. Podlaski, Białorusini, Litwini..., s. 21; M. Ciechocińska, A. Sadowski, Białoruska mniejszość narodowa w Polsce, "Studia Socjologiczne", 1989, nr 2; por. również dyskusję na ten temat, w: A. Sadowski, Narody wielkie i małe. Białorusini w Polsce, Uniwersytet Jagielloński: Instytut Religioznawstwa, Kraków 1991, s. 121-124.

grupy wystarczająco ostre, gdyż do prawosławia przyznaje się również część Ukraińców⁹. Pewna grupa Białorusinów należy także do Kościoła katolickiego (głównie poprzez stosunkowo liczne małżeństwa mieszane).

Liczbę ludności ukraińskiej w Polsce określa się najczęściej w granicach od 250 tys.; do 300 tys. Emigracyjne źródła ukraińskie i przedstawiciele Kościoła grecko - katolickiego w Polsce podają liczbę 500 tys.¹⁰ Po ostatnich wyborach parlamentarnych z października 1991 roku niektórzy przedstawiciele społeczności ukraińskiej skorygowali tę liczbę do 160 - 200 tys. osób, z powodu niskiej frekwencji wyborczej tego środowiska i małej liczby głosów oddanych na kandydatów ukraińskich. Ukraińcy mieszkają w Polsce w dużym rozproszeniu na terenie 22 województw, co jest rezultatem przymusowego wysiedlenia większości Ukraińców z obszarów południowo-wschodniej Polski w 1947 r. w ramach akcji "Wisła". W chwili obecnej największe skupiska tej ludności to północna część województwa olsztyńskiego i elbląskiego, południowa część województwa śląskiego i koszańskiego oraz województwa legnickie, przemyskie, nowosądeckie i krośnieńskie.

Mówiąc o Ukraińcach w Polsce należy pamiętać o Łemkach (ok. 13 - 15 tys. osób), z których jedna część dąży do ukrainizacji, a druga do wyraźnego wyodrębnienia się i stworzenia własnej grupy narodowościowej.

Niewielka (parotysięczna) jest natomiast grupa ludności rosyjskiej. W jej skład wchodzi potomkowie małżeństw polsko - rosyjskich oraz tzw. białej emigracji (tj. osób, które przyjechały do Polski po Rewolucji Październikowej), którzy mieszkają przede wszystkim w dużych miastach. Warto tu wspomnieć o tzw. starowiercach (staroobrzędowcach reprezentujących Wschodni Kościół Staroobrzędowy) zamieszkałych w kilku wsiach w Polsce północno - wschodniej (Wojnow, Gałkowo, Osiniak - woj. suwalskie)¹¹. Liczba ludności rosyjskiej w Polsce może być znacznie większa ze względu na dość liczne małżeństwa mieszane oraz dużą liczbę Rosjan, którzy pozostali w Polsce w okresie ostatnich dwóch lat.

Liczbę Słowaków ocenia się na około 10-15 tys. Mieszkają oni w dwóch rejonach, leżących przy granicy z Czecho - Słowacją. Jeden z nich (związany z tradycyjną Orawą) obejmuje wsie położone wokół miejscowości Jabłonka (woj. nowosądeckie), natomiast drugi kilka wsi położonych na południowy wschód od Nowego Targu (Jurgów, Kacwin).

Mniejszość czeska liczy około 5-10 tys. osób. Mieszka na południu Polski w pobliżu Głubczyc (woj. opolskie) oraz w miasteczku Żelów położonym na południowy zachód od Łodzi.

Ogromne kontrowersje wzbudza ocena wielkości mniejszości niemieckiej w Polsce. Według władz Republiki Federalnej Niemiec mniejszość ta liczy ponad 1 mln osób. Zgodnie z artykułem 116 konstytucji Niemiec osobą narodowości niemieckiej jest osoba, która posiada niemiecką przynależność państwową, a posiadają wszyscy ci, którzy posiadali ją w 1945 roku oraz ich potomkowie, jeśli zamieszkują w granicach Rzeszy Niemieckiej według granic z 1937 roku. Lata 80 -

⁹ Por. "W Kościele prawosławnym są wszyscy - Białorusini, Ukraińcy, Rosjanie, Łemkowie, Niemcy, Grecy, Polacy. Mamy ponad 6 tys. rdzennych Polaków" - arcybiskup Bazyl, prawosławny metropolita Warszawy i Polski w rozmowie z N. Skopietrową, "Gazeta Świąteczna", 30.10.1991.

¹⁰ Zob. K. Podlaski, Białorusini, Litwini..., s. 77-78; B. Berdychowska, Ukraińska mniejszość narodowa w Polsce w 1991 roku, Zespół ds. Mniejszości Narodowych, Ministerstwo Kultury i Sztuki, notatka; M. Czech, Mniejszość ukraińska w Polsce, "Więź", 1991, nr 11-12; pismo ks. biskupa W. Martyniaka do Sejmowej Komisji Mniejszości Narodowych i Etnicznych, w: Biuletyn Sejmowej Komisji Mniejszości Narodowych i Etnicznych, nr 25, 13.02.1991.

¹¹ Zob. Inni, "Tygodnik Solidarność", 26.10.1990; A. Kwilecki, Mniejszości narodowe..., s. 91.

te to okres dużej aktywizacji społecznej i politycznej ludności zamieszkującej tereny Śląska Opolskiego położone na wschód od Odry w rejonie Ozimka, Strzelec Opolskich, Kędzierzyna-Koźla, Raciborza i Olesna. Ludność ta mocno podkreśla swoje niemieckie pochodzenie. Wielkość mniejszości niemieckiej ustalana na podstawie przynależności do organizacji mniejszości niemieckiej (w całej Polsce ok. 300 tys.) oraz aktywności w trakcie ostatnich wyborów parlamentarnych, w czasie których mogli głosować na własnych kandydatów (przypomnijmy, że zostało wybranych 7 posłów i 1 senator reprezentujących w Sejmie i Senacie mniejszość niemiecką) pozwala ocenić ją na ok. 350 - 500 tys. osób¹².

Z mniejszości żydowskiej liczącej przed II wojną światową przeszło 3 mln pozostało jedynie 8 - 10 tys. osób. Są to przeważnie ludzie starsi, mieszkający w rozproszeniu w większych miastach¹³.

Specyficzną mniejszość etniczną tworzą Cyganie, których liczbę szacuje się w Polsce na ok. 25 tys. osób¹⁴. Mieszkają oni w dużym rozproszeniu, zwykle w miastach.

W Polsce mamy także do czynienia z uchodźcami politycznymi, którzy na skutek zmian politycznych lub wojny w swoim kraju osiedlili się u nas. Tworzą oni małe mniejszości narodowe o charakterze imigranckim i możemy do nich zaliczyć m.in. Greków, Macedończyków, Wietnamczyków, Palestyńczyków i Kurdów (ich liczebność oscyluje od kilkuset do 2 tys. osób).

W Polsce możemy także znaleźć małe liczebnie grupy Węgrów, Serbów, Bułgarów, Gruzinów i innych, którzy z powodu różnych przyczyn znaleźli swoje miejsce zamieszkania w naszym kraju.

Warto pamiętać, iż w Polsce funkcjonuje przeszło 40 Kościołów i wyznań innych od rzymsko - katolickiego¹⁵. Ich wyznawcy tworzą małe mniejszości religijno - etniczne. Należą do nich m.in. Karaimi (zorganizowani w ramach Karaimskiego Związku Religijnego z siedzibą we Wrocławiu, ok. 200 osób) oraz polscy Tatarzy (zamieszkali w Bohonikach i Kruszynianach w woj. białostockim, tworzący Muzułmański Związek Religijny, ok. 3 tys. członków).

Mówiąc o mniejszościach narodowych w Polsce należy też wspomnieć o dwóch regionalnych społecznościach etnicznych, które stały się ostatnio bardzo widoczne w życiu publicznym Polski. Pierwszą grupą są Kaszubi, którzy dzięki aktywności Zrzeszenia Kaszubsko-Pomorskiego w Polsce stali się wyraźną siłą społeczną w województwie gdańskim¹⁶ oraz Ślązakach, którzy dzięki działalności Związku Górnośląskiego i Ruchu na Rzecz Autonomii Śląska tworzą podobną siłę polityczną w województwie katowickim¹⁷.

¹² Zob. W. Kalicki, Niemcy za pazuchą, "Gazeta Świąteczna", 12.09.1991; A. Sakson, Niemcy w Polsce, notatka przygotowana na obrady Klubu Polskiej Racji Stanu dnia 29.11.1991 roku; Z. Kurcz, Kształtowanie się niemieckiej mniejszości narodowej na Śląsku, "Kultura i Społeczeństwo", 1991, nr.2; P. Madajczyk, Mniejszość niemiecka w Rzeczypospolitej Polskiej, Zespół ds. Mniejszości Narodowych przy Ministerstwie Kultury i Sztuki, Warszawa grudzień 1991, notatka.

¹³ Zob. Inni, "Tygodnik Solidarność" z 26.10.1990; Dyskusja redakcyjna pt. "Być Żydem w Polsce", "Tygodnik Solidarność" z 14.12.1990.

¹⁴ Zob. A. Sułek, Cygan zawinił, "Polityka" z 10.08.91.

¹⁵ Zob. Kościół Katolicki w Polsce 1918 - 1990. Rocznik statystyczny, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 1991, s. 53-54.

¹⁶ Zob. B. Synak, Tożsamość kulturowo-etniczna Kaszubów a idea krajowości (regionalizmu), "Kultura i Społeczeństwo", 1990, nr 1.

¹⁷ Zob. T. Nawrocki, Społeczne uwarunkowania restrukturyzacji Górnego Śląska, w: B. Jałowiecki, A. Kukliński (red.), Restrukturyzacja regionów jako problem współpracy europejskiej, Uniwersytet Warszawski: Europejski Instytut Rozwoju Regionalnego i Lokalnego, Warszawa 1991. M. Błaszczak - Waclawik, W. Błasiak, T. Nawrocki, Górny Śląsk. Szczególny przypadek kulturowy,

Liczebność mniejszości narodowych w Polsce na podstawie przytoczonych danych kształtuje się w granicach 1 - 1,3 mln osób, czyli nie stanowią one więcej niż 3 - 4% ogółu społeczeństwa polskiego. Polska jest więc krajem bardzo homogenicznym pod względem etnicznym i stanowi pod tym względem wyjątek na tle innych krajów europejskich.

3. Polityka państwa wobec mniejszości narodowych w Polsce w okresie 1945 – 1989

Po zakończeniu II wojny światowej władze w Polsce przyjęły, że problematyka "narodowościowa" została ostatecznie rozwiązana. Polskie społeczeństwo stało się jednolite narodowo i politycznie wolne od "wrogów wewnętrznych". Istniejące różnicowania etniczne i narodowe ukrywano lub też sprowadzano często do regionalnych lub historycznych wariantów zróżnicowania narodu polskiego¹⁸.

Okres po 1945 roku w polityce wobec mniejszości charakteryzował się dużą represyjnością i ograniczaniem ich aktywności. W 1947 r. przeprowadzono akcję "Wisła", która objęła ok. 160 tys. Ukraińców zamieszkujących południowo-wschodnie tereny Polski. Przymusowo przesiedlono ich na Ziemię Zachodnie. Wydane w latach 1947, 1949 i 1958 dekrety i ustawy uniemożliwiały im powrót na rodzinne ziemie i pozbawiały ich prawa do pozostawionej tam własności. Działalność Kościoła greckokatolickiego była zakazana, część księży deportowano do ZSRR, innych aresztowano i osadzono w obozie w Jaworznie, pozostali zaś ukrywali się lub pracowali w parafiach rzymskokatolickich.

Politykę wobec mniejszości znacznie zliberalizowano na początku lat 50 - tych¹⁹. Od 1952 roku pozwolono im na prowadzenie własnych szkół i naukę rodzimych języków, podjęto prace nad przygotowaniem podręczników dla szkół mniejszościowych, zaczęły wychodzić czasopisma w językach mniejszości, powstawały zespoły artystyczne itp. Po 1956 roku władze polskie zezwoliły na tworzenie własnych organizacji mniejszościowych w formie towarzystw społeczno - kulturalnych, które nadzorowane i finansowane były przez Ministerstwo Spraw Wewnętrznych²⁰. Otworzyły się również możliwości prowadzenia działalności politycznej przez działaczy organizacji mniejszościowych i pozwalano na większy ich udział w lokalnych organach władzy i strukturach partyjnych²¹.

Po 1956 roku dzięki staraniom prymasa Stefana Wyszyńskiego Kościół greckokatolicki wznowił działalność duszpasterską. Władze jednak ograniczały jego

Uniwersytet Warszawski: Instytut Gospodarki Przestrzennej, Warszawa 1990.

¹⁸ Zob. doskonały artykuł na ten temat K. Kersten, Polska - państwo narodowe. Dylematy i rzeczywistość, w: Narody. Jak powstawały i jak wybijały się na niepodległość?, PWN, Warszawa 1989.

¹⁹ Zob. J. Tomaszewski, op. cit., s. 45-52;

²⁰ Do drugiej połowy lat 80-tych istniało 7 takich towarzystw. Były to: Ukraińskie Towarzystwo Społeczno-Kulturalne, Białoruskie Towarzystwo Społeczno - Kulturalne, Towarzystwo Społeczno-Kulturalne Czechów i Słowaków, Towarzystwo Społeczno-Kulturalne Żydów, Litewskie Towarzystwo Społeczno - Kulturalne, Towarzystwo Społeczno-Kulturalne Niemców w Polsce z siedzibą w Wałbrzychu, Rosyjskie Towarzystwo Kulturalno-Oświatowe. Por. A. Kwilecki, Mniejszości narodowe..., s. 92-95.

²¹ Częstym zarzutem wobec mniejszości był fakt ich dużego upartyjnienia - por. następującą wypowiedź na ten temat: "Dla małych grup żyjących w swoim mniemaniu w niesprzyjającym środowisku, gwarantem ich praw była najwyższa władza. W naszych warunkach była to partia. Uważali, że zapisując się do niej, wykazują swoją lojalność, która ich uchroni przed dyskryminacją. Wychodzili z założenia, że jeśli będą tak bardzo lojalni, to dadzą im spokój, władza będzie ich tolerowała. Obawiali się, że mieszkając na terenach przygranicznych mogą być postrzegani jako potencjalny element destabilizujący państwo" - Rozmowa z B. Berdychowską, "Życie Warszawy" z 28.11.1990.

działalność. Nie można było tworzyć odrębnych placówek duszpasterskich, a nabożeństwa mogły się jedynie odbywać w świątyniach rzymskokatolickich.

Od końca lat 60 - tych polityka ta ulega jednak zmianom. Wydarzenia marca 1968 roku odbiły się również niekorzystnie na stosunku władz do innych mniejszości. Zaczęto forsować tezę o jednolitym narodowo charakterze państwa polskiego, a usankcjonowała to uchwała III Plenum KC PZPR z 1976 roku o moralno - politycznej jedności narodu polskiego. Polityce tej towarzyszyły daleko idące w przypadku niektórych mniejszości działania dyskryminacyjne. Wystąpiło znaczne ograniczenia w możliwościach aktywności publicznej i kulturalnej mniejszości ze względu na zmniejszenie dotacji i zacieśnienie kontroli MSW nad organizacjami mniejszościowymi. W okresie tym miała również miejsce sławna akcja polonizacji nazw miejscowości i punktów topograficznych w Bieszczadach.

Mniejszości narodowe w Polsce od lat 70 - tych stały się właściwie "niewidzialne" publicznie, a ich sytuacja "przypominała zachowanie ryb w akwarium. Ludzie krzyczeli, nawet ktoś je widział, ale nie było słyhać. Tak było w przypadku każdej grupy narodowościowej, z tym, że dramatyzm ich sytuacji był różny"²².

* * * * *

Początek lat 80 - tych stanowi punkt zwrotny w sytuacji mniejszości w Polsce. Powstanie i działalność "Solidarności" w okresie 1980 - 1981 członkowie mniejszości potraktowali z rezerwą i nieufnością, głównie za przyczyną silnego eksponowania w jej programie wartości narodowych i katolickich. Było to jedną z przyczyn ich "milczącego" poparcia dla wprowadzenia stanu wojennego (stan wojenny poparł m.in. Kościół prawosławny²³. Ale z drugiej strony przykład "Solidarności" był dla środowisk mniejszości sygnałem pokazującym możliwości tworzenia własnych niezależnych organizacji. Upolitycznienie życia społecznego w tym okresie sprzyjało również ożywieniu tego typu aktywności.

Po sierpniu 1980 roku środowiska mniejszości sformułowały i wysłały szereg petycji do władz państwowych. Domagały się m.in. nadania istniejącym stowarzyszeniom społeczno-kulturalnym mniejszości rangi reprezentacji politycznej tych środowisk, udziału własnych przedstawicieli w Sejmie i w radach narodowych, szerokiego dostępu do środków masowego przekazu, znaczącego zwiększenia środków na działalność wydawniczą itp. Poddano również ostrej krytyce oficjalne władze towarzystw mniejszościowych. W 1981 roku doszło do storpedowania przez władze prób zarejestrowania białoruskiej, litewskiej i ukraińskiej organizacji studenckich. Starania te popierał NZS i "Solidarność" wyższych uczelni.

Władze "Solidarności" zbyt późno zrozumiały wagę problematyki mniejszości w Polsce. Dnia 7.10.1981 r. I Krajowy Zjazd Delegatów w Gdańsku podjął "Uchwałę w sprawie mniejszości narodowych"²⁴. Nie wywołała ona jednak odpowiedniego

²² Rozmowa z B. Berdychowską, "Życie Warszawy" z 28.11.1990.

²³ Zob. "Popieraliśmy stan wojenny, żeby kraj zachować od zniszczenia ... Nie wiedzieliśmy, że stan wojenny będzie, ale poparliśmy go, żeby Pan Bóg nie dopuścił do rozlewu krwi." - arcybiskup Bazyle, prawosławny metropolita Warszawy i Polski w rozmowie z N. Skipietrową, "Gazeta Świąteczna" z 30.10.1991.

²⁴ Brzmiała ona m. in. tak " Dbając o rozwój kultury polskiej otwartej na dorobek innych narodów, wyrażamy wolę wykazania nie mniejszej dbałości o to, by obywatele polscy należący do innych narodów i grup etnicznych - Białorusini, Cyganie, Grecy, Litwini, Łemkowie, Niemcy, Ukraińcy, Tatarzy, Żydzi i inne narodowości, znaleźli we wspólnej z Polakami ojczyźnie warunki do swobodnego rozwijania swej kultury i przekazywania jej następnym pokoleniom. Chcemy w ten sposób pozostawać wierni tradycji Rzeczypospolitej wielu narodów ... Związek nasz sprzeciwia się wszelkim podziałom narodowościowym i walczyć będzie o zagwarantowanie pełni praw obywatelskich wszystkim Polakom,

rezonansu społecznego w środowiskach mniejszości i nie wpłynęła na zmianę ich nastawienia wobec "Solidarności".

W okresie lat 80 - tych nastąpiło ożywienie życia religijnego i zwiększyła się intensywność praktyk religijnych wśród wiernych Kościołów prawosławnego i grecko - katolickiego, podobnie jak i wśród katolickiej ludności polskiej. Ogromną rolę odegrały tu uroczystości w 1988 roku, związane z obchodami rocznicy 1000 - lecia Chrztu Rusi. Nabożeństwa prowadzone we własnych językach stawały się często jedynymi publicznymi manifestacjami odrębności narodowej. Na tym tle dochodziło często do konfliktów, gdyż w wielu wypadkach prowadzenie nabożeństw w kościołach katolickich w językach mniejszości było niemożliwe ze względu na niechętną postawę lokalnych władz kościelnych²⁵. Charakter "narodowościowy" miały msze św. na Górze Św. Anny w języku niemieckim, które stanowiły manifestację "niemieckości". Zwiększyła się także intensywność życia kulturalnego w środowiskach mniejszości oraz ich kontakty z ośrodkami emigracyjnymi.

Po 1982 r. przedstawiciele mniejszości narodowych w Polsce podejmowali liczne próby tworzenia własnych niezależnych organizacji mniejszościowych, stowarzyszeń studenckich oraz wydawnictw. Wnioski o ich rejestrację były załatwiane odmownie, a ich działacze spotykały często szykany. Pod tym względem największą aktywność przejawiali przedstawiciele mniejszości niemieckiej. Do 1989 roku 570 osób złożyło 14 wniosków o zarejestrowanie organizacji niemieckich w różnych miastach Polski i dwa wnioski o zgodę na wydawanie niemieckojęzycznej gazety dla mniejszości²⁶. Na wszystkie te wnioski władza odpowiadała negatywnie, a ich organizatorów nakłaniano do emigracji do RFN.

Intensywną działalność wydawniczą w "drugim obiegu" prowadzili Białorusini. Już w 1981 r. powstało Niezależne Wydawnictwo Białoruskie /BNV/, założone przez wybitnego pisarza Sokrata Janowicza. Wydało ono cztery numery czasopisma "Biełaruskije Dakumenty", a jego kontynuacją był "Archiwny Swytak"²⁷. W latach 1981-1983 poza zasięgiem cenzury wydawany był "Biełaruskij sczytak".

Doniosłe zmiany zachodziły w tym okresie także w obrębie mniejszości ukraińskiej w Polsce. Część osób włączyła się w opozycyjny nurt solidarnościowy, będąc orędownikami problematyki ukraińskiej i mniejszościowej (najbardziej znaczącą postacią stał się tu W. Mokry). Inni rozpoczęli działalność zogniskowaną wokół Kościoła greckokatolickiego i utworzyli w 1983 r. Bractwo Cerkiewne, wydające w drugim obiegu własne czasopismo ("Łystok My nań"). Część ukraińskiego środowiska studenckiego powołała wraz ze studentami białoruskimi i litewskimi Ogólnopolską Radę Kultury Studentów Mniejszości Narodowych, która działała przy ZSP²⁸.

Warto tu też zwrócić uwagę, że problematyka mniejszości, ujmowana przede wszystkim poprzez pryzmat stosunków Polski z najbliższymi sąsiadami, stała się w tym okresie bardziej widoczna w polskiej opinii publicznej. Wielką rolę odegrało tu środowisko i prasa katolickiej (przede wszystkim "Tygodnik Powszechny", "Więź" i "Znak"). Opozycja "solidarnościowa" od połowy lat 80 - tych przywiązywała dużą uwagę do problemu mniejszości w Polsce, co sprawiło, że ożywiły się także

niezależnie od ich przynależności narodowej lub pochodzenia" - za K. Podlaskim, Białorusini, Litwini..., s. 124.

²⁵ Np. nie było możliwe przez długi czas odprawianie mszy św. w języku litewskim w Puńsku i Sejnach. Od drugiej połowy 1991 roku w kościołach w niektórych wioskach na Spiszu i Orawie odprawiane są msze w języku słowackim.

²⁶ W. Kalicki, Niemcy za pazuchą, "Gazeta Świąteczna", 21.09.1991.

²⁷ Zob. M. Dawidziuk, Białoruskie publikacje pozacenzuralne, "Więź", 1991, nr 2.

²⁸ Zob. M. Czech, Mniejszość ukraińska w Polsce, "Więź", 1991, nr 11-12.

wzajemne kontakty między przedstawicielami mniejszości a ugrupowaniami opozycyjnymi.

18.12.1988 r. powstał Krajowy Komitet Obywatelski jako ciało doradcze przy przewodniczącym NSZZ "Solidarność" Lechu Wałęsie. W jego ramach ukonstytuowała się Komisja ds. Mniejszości Narodowych, której przewodniczącym został M. Edelman, a wiceprzewodniczącym J. Kuroń. W randze wiceprzewodniczących występowali także przedstawiciele mniejszości działający w ramach komisji: ukraińskiej - W. Mokry, białoruskiej - S. Janowicz, litewskiej - R. Vaina. Zajęła się ona problematyką położenia mniejszości narodowych i etnicznych w Polsce oraz przygotowaniem ustawy o mniejszościach (projekt takiej ustawy opracował zespół niezależnych prawników, m.in. M. Kędzia i H. Suchocka).

Druga połowa lat 80 - tych przyspiesza znacznie zmiany zachodzące w sytuacji mniejszości narodowych w Polsce. Wiąże się to, z jednej strony, z przemianami zachodzącymi na scenie międzynarodowej, a szczególnie ze zmianami w byłym ZSRR, z drugiej zaś z próbami demokratyzacji systemu politycznego w Polsce i próbami przejścia do gospodarki rynkowej. Miało to wpływ na zorganizowanie się mniejszości i ich aktywność polityczną.

Widoczna aktywność mniejszości narodowych na polskiej scenie politycznej rozpoczęła się wraz z czerwcowymi wyborami w 1989 roku do Sejmu i Senatu. Lech Wałęsa wystosował list "Do wyborców w sprawie mniejszości narodowych i wyznaniowych". Było to wydarzeniem doniosłym, a jego rangę podnosił także fakt, iż mógł być on kolportowany w językach mniejszości. Z listy "Solidarności" wszedł do Sejmu W. Mokry, reprezentant mniejszości ukraińskiej. Jego zwycięstwo wyborcze możliwe było dzięki licznym głosom polskich wyborców. W Sejmie znalazł się także E. Czykwin, przedstawiciel mniejszości białoruskiej i kościoła prawosławnego, przewodniczący Wojewódzkiego Zarządu Unii Chrześcijańsko - Społecznej w Białymstoku.

Oficjalne uznanie mniejszości nie prowadziło jednak do wyeliminowania występowania lokalnych konfliktów na tle etnicznym. Doszło do nich w Białymstoku, gdzie reprezentanci mniejszości białoruskiej (S. Janowicz i E. Mironowicz) nie zostali zaakceptowani przez wojewódzki Komitet Obywatelski w Białymstoku. Wystartowali oni jako kandydaci niezależni. Jednak żaden z nich nie wygrał, ani z kandydatami "Solidarności," ani z kandydatami partyjnymi²⁹.

4. Polityka państwa wobec mniejszości narodowych w Polsce w latach 1989 - 1992

Duża waga przywiązywana przez opozycję "solidarnościową" do zagadnień mniejszości narodowych i etnicznych w Polsce uwidoczniła się w instytucjonalnych zmianach w polityce wobec tych społeczności wówczas, gdy premierem został T. Mazowiecki. Dwa fakty miały tutaj największe znaczenie. Pierwszym było powołanie sejmowej Komisji Mniejszości Narodowych i Etnicznych, która zajęła się tą problematyką na forum parlamentu. Drugim faktem było utworzenie przy Ministerstwie Kultury i Sztuki specjalnego Zespołu ds. Mniejszości Narodowych, który przejął od MSW zadania udzielania dotacji finansowych i pomocy administracyjnej tym grupom.

2.08.1989 r. ukonstytuowała się sejmowa Komisja Mniejszości Narodowych i Etnicznych. Jej pierwszym przewodniczącym został J. Kuroń, a po jego przejściu na stanowisko ministra pracy i polityki społecznej, poseł J. Wuttke (OKP). Powołanie

²⁹ Na temat problemów towarzyszących aktywności politycznej Białorusinów w Polsce w tym okresie - zob. M. Ziółkowski, Bezdroża białoruskiej niezależności, "Więź", 1991, nr 2.

komisji było wydarzeniem o dużym wydźwięku politycznym i społecznym. Po raz pierwszy od przeszło 40 lat sprawy mniejszości znalazły stałe miejsce w pracach polskiego parlamentu. W składzie komisji znaleźli się posłowie-przedstawiciele mniejszości narodowych i etnicznych w Polsce oraz posłowie, których okręgi wyborcze były zamieszkiwane przez te grupy. Komisja odbyła 39 posiedzeń, w tym 4 wyjazdowe; odbyła szereg spotkań z mniejszościami, a ich przedstawiciele brali często udział w jej pracach. Komisja współpracowała także z innymi komisjami sejmowymi (Komisją Łączności z Polakami za Granicą, Komisją Ustawodawczą i Komisją Spraw Zagranicznych). Jej przedstawiciele weszli w skład polsko - ukraińskiej i polsko - białoruskiej międzyparlamentarnej grupy roboczej.

Komisja doprowadziła do uchwalenia ustawy o stosunku państwa do Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego (4.07.1991 r.), która została pozytywnie przyjęta przez środowisko prawosławne oraz doprowadziła do nowelizacji ustawy o stosunku państwa do Kościoła Katolickiego (1.10.1991 r.). W nowelizowanej ustawie znalazł się zapis, że Kościół katolicki działa w Rzeczypospolitej we wszystkich swych obrządkach, w tym i greckokatolickim. Nie rozwiązało to jednak do końca problemu prawnego uznania wspólnoty greckokatolickiej jako odrębnego Kościoła, kwestii bardzo ważnej dla mniejszości ukraińskiej³⁰.

Komisja współpracowała z instytucjami centralnymi w sprawach dotyczących mniejszości, w tym m.in. z Ministerstwem Edukacji Narodowej w sprawie szkolnictwa dla mniejszości, z Komitetem ds. Radia i Telewizji w sprawie powołania specjalnych programów radiowych i telewizyjnych w językach ojczystych mniejszości. Interweniowała także w szeregu spraw związanych z tymi środowiskami (jak np. w sprawie własności lasów łemkowskich, wydarzeń antycygańskich w Mławie itp.).

Komisja zainicjowała również dyskusję nad istnieniem w polskim systemie prawnym ustawy o mniejszościach. Po burzliwych dyskusjach uznała, że lepszą formą ochrony mniejszości będzie uwzględnienie jej praw w ustawach szczegółowych. Podkreślała, że zarówno w międzynarodowych konwencjach i deklaracjach, jak i również w ustawodawstwie wielu krajów europejskich, nie istnieje możliwość wyodrębniania mniejszości na zasadzie przyznania im praw grupowych. Stanowisko takie spotkało się z nieprzychylnymi opiniami samych mniejszości.

Sprawa ta wróciła podczas pierwszych spotkań komisji wyłonionej w parlamencie po jesiennych wyborach w 1991 r. (przewodniczącym komisji został J. Piątkowski, ZChN). Dnia 18.03.92 r. komisja uznała, że należy wznowić pracę nad zapisem konstytucyjnym i ustawą regulującą prawa mniejszości w Polsce. W opinii przedstawicieli mniejszości regulacje prawne, byłyby odpowiedzią na nasilające się poczucie zagrożenia tych grup w społeczeństwie polskim oraz zapobiegłyby wzrostowi napięcia na tle narodowościowym. Posłowie uznali także konieczność powołania pełnomocnika ds. mniejszości narodowych w Polsce jako wyodrębnionej instytucji centralnej odpowiedzialnej przed premierem³¹.

Od jesieni 1990 roku działa przy Ministerstwie Kultury i Sztuki Zespół ds. Mniejszości Narodowych (powołany uchwałą nr 142 Rady Ministrów z dnia 7.09.1990 r.; kieruje nim dyr. B. Berdychowska)³². Zadaniem zespołu jest udzielanie

³⁰ Zob. G. Polak, Spór o samodzielność Kościoła Ukraińskiego, "Gazeta Świąteczna" z 30-31.05.92.

³¹ Biuletyn z posiedzenia Komisji ds. Mniejszości Narodowych i Etnicznych z dnia 18.03.1991 roku.

³² Zespół od 1.04.1992 roku został przemianowany na Biuro ds. Mniejszości Narodowych przy MKiS.

dotacji finansowych na działalność kulturalną i wydawniczą w obrębie środowisk mniejszości narodowych i etnicznych w Polsce, udzielanie pomocy prawnej i administracyjnej, interweniowanie w urzędach w konkretnych sprawach dotyczących tych środowisk oraz przeciwdziałanie zjawiskom naruszającym prawa mniejszości itp.

W 1988 roku suma dotacji przyznanych na działalność organizacji mniejszościowych i inicjatyw kulturalnych wynosiła 119 mln zł, a w 1989 r. 160 mln zł. Dochody własne organizacji nie przekraczały ok. 20% tych sum (pochodziły one ze składek członkowskich, działalności statutowej itp.)³³. W 1990 r. suma dotacji przeznaczonych dla środowisk mniejszości wyniosła 16 mld 508 mln zł.³⁴ Tak duże dofinansowanie było możliwe dzięki temu, że Sejm dodatkowo przyznał 100 mld na działalność towarzystw naukowych i kulturalnych o zasięgu ogólnopolskim, z których część została przeznaczona dla organizacji mniejszościowych³⁵. Z dotacji tych dofinansowano m.in. budowę Domu Kultury Litewskiej w Puńsku, muzeum zabytków kultury białoruskiej w Hajnówce, zakupiono budynek w Warszawie dla Ośrodka Ukraińskiego itp. Dofinansowanie to w roku następnym (1991 r.), drastycznie się zmniejszyło i wyniosło 5 mld 995 mln zł. Suma ta wystarczyła jedynie na pokrycie najbardziej niezbędnych wydatków³⁶. Większość środków finansowych kierowana była przede wszystkim na sprawy wydawnicze, które z punktu widzenia funkcjonowania mniejszości miały znaczenie najważniejsze. W roku bieżącym w wariantcie optymistycznym planuje się utrzymanie dotychczasowej wielkości dotacji, co w warunkach inflacji zmniejsza możliwości realnego wspomaganie tych środowisk. W wariantcie pesymistycznym przewiduje się zmniejszenie sumy dotacji, co stawia pod znakiem zapytania możliwość dalszego finansowania działalności kulturalnej mniejszości.

Ważnym aspektem polityki państwa wobec mniejszości jest ochrona i konserwacja obiektów zabytkowych związanych z kulturą i religią tych grup. W Polsce dotyczy ona przede wszystkim zabytków sztuki cerkiewnej. Według informacji wojewódzkich oddziałów Państwowej Służby Ochrony Zabytków, pod stałą opieką znajduje się ok. 700 cerkwi i kaplic. Tworzy się na ich temat dokumentację oraz w miarę posiadanych środków, prowadzi się roboty remontowo - konserwatorskie³⁷. W 1991 roku Ministerstwo Kultury i Sztuki przekazało na konto Towarzystwa Opieki nad Zabytkami - Społecznej Komisji Opieki nad Zabytkami Sztuki Cerkiewnej sumę 500 mln zł, z której 270 mln przeznaczono na remonty cerkwi. W roku obecnym przekazano komisji sumę 100 mln zł. oraz przewidziano jeszcze 80 mln zł., która powinna zostać uruchomiona po zatwierdzeniu budżetu na 1992 rok³⁸. Innym źródłem wspierania remontów obiektów sakralnych jest fundusz kościelny, który działa w Biurze ds. Wyznań Urzędu Rady Ministrów. W 1991 roku przeznaczył on na remont i konserwację obiektów sakralnych polskiego prawosławia

³³ Biuletyn Sejmowej Komisji ds. Mniejszości Narodowych i Etnicznych nr 3, 9.09.1989.

³⁴ Wykaz środków finansowych Ministerstwa Kultury i Sztuki rozdysponowanych przez Departament Edukacji Kulturalnej /Zespół ds. Mniejszości Narodowych/ w 1990 roku.

³⁵ Na podstawie informacji B. Berdychowskiej, w: Rozmowa z B. Berdychowska, "Życie Warszawy" z 28.11.1990.

³⁶ Zestawienie środków finansowych przekazanych przez MKiS w 1991 r. na działania w sferze kultury mniejszości narodowych w Polsce.

³⁷ Informacje wojewódzkich oddziałów Państwowej Służby Ochrony Zabytków na temat ilości cerkwi i kaplic prawosławnych będących pod ich opieką. Informacje te dotyczą jedynie województw wschodnich i południowo-wschodnich, brak natomiast jest informacji o zabytkach cerkiewnych w województwach północnych. Dane dotyczą tylko tych obiektów, które są wpisane do oficjalnego rejestru zabytków.

³⁸ Informacje z biura Generalnego Konserwatora Zabytków w Warszawie.

1,5 mld zł. Wystarczyło to na podjęcie prac przy 22 obiektach, w tym w Grabarce i w Supraślu³⁹. Pewne sumy na remonty tych obiektów wydawane były także przez wojewódzkie wydziały kultury. Wszystkie jednak te sumy są niewystarczające w stosunku do istniejących potrzeb w zakresie odpowiedniej konserwacji i ochrony zabytków cerkiewnych.

Na pozycję mniejszości w Polsce oraz na politykę wobec nich duży wpływ miały zmiany w polityce międzynarodowej Polski, Nawiązanie kontaktów dyplomatycznych ze wschodnimi sąsiadami (Litwą, Białorusią i Ukrainą) i z Izraelem oraz unormowanie stosunków z Niemcami wzmocniło pozycję tych grup w naszym społeczeństwie i ochronę ich interesów. Warto tu także zwrócić uwagę, że nasze dążenia do integracji z Europą oznaczały również, że Polska będzie zobowiązana do przyjęcia i przestrzegania określonych standardów ochrony praw mniejszości. Zostały one określone m.in. podczas spotkania KBWE w Kopenhadze w 1990 r. i znalazły swoje potwierdzenie w "Karcie Paryskiej dla Nowej Europy", podpisanej w listopadzie 1990 r. oraz w trakcie prowadzonych w ramach Rady Europy spotkań związanych z tworzoną międzynarodową konwencją o ochronie praw mniejszości (spotkania w Genewie i w Moskwie w 1991 r.)⁴⁰.

Miały również miejsca działania symboliczne o dużym znaczeniu dla mniejszości. Taki charakter miała uchwała Senatu z lata 1990 r. potępiająca akcję deportacji Ukraińców dokonaną w ramach akcji "Wisła" w 1947 r. Takiej deklaracji nie udało się jednak przeprowadzić w Sejmie.

Mówiąc o polityce wobec mniejszości w okresie ostatnich trzech lat należy podkreślić przede wszystkim zasadniczą zmianę w praktyce traktowania tych grup. Państwo polskie uznało mniejszości za równoprawną część społeczeństwa polskiego, respektuje ich prawa do podtrzymania własnej tożsamości i kultury oraz aspiracje społeczno - polityczne. Dąży też w miarę posiadanych środków do ich pełnej realizacji. Politykę tę ograniczają jednak możliwości finansowe państwa.

Paradoksalny jest fakt, iż gdy otworzyły się możliwości pełnego zagwarantowania praw mniejszości w Polsce, to bariery finansowe utrudniają ich realizację. Udzielane dotacje finansowe dla organizacji i inicjatyw kulturalnych środowisk mniejszości, są prawie jedynymi źródłami ich finansowania. Mniejszości nie dysponują własnym dużymi możliwościami gospodarczymi, a pomoc środowisk emigracyjnych czy rządów krajów, z którymi są związane poczuciem wspólnej narodowej przynależności, nie odgrywa znaczącej roli. Oszczędności w tej sferze dotyczą niewielkich w skali budżetu państwa środków. W opinii Zespołu ds. Mniejszości Narodowych wystarczającą sumą byłaby kwota 15 - 20 mld zł., która pozwoliłaby na zrealizowanie wszystkich statutowych działań organizacji mniejszościowych. Zmniejszenie środków na ich działalność powoduje ograniczenia ich aktywności i może prowadzić do negatywnych skutków politycznych.

Warto tu wskazać na sprawy, które ciągle budzą duże emocje mniejszości narodowych w Polsce i znajdują odzwierciedlenie w ich postulatach zgłaszanych do urzędów państwowych. Pierwszym jest postulat dwujęzyczność nazw wsi i miejscowości, w których dominują przedstawiciele mniejszości (w języku ojczystym mniejszości i w polskim). Zgodnie z rozporządzeniem prezydenta RP z 24.10.1934 nazwy miejscowości w Polsce mogą być przedstawiane tylko w języku polskim.

³⁹ Według informacji B. Berdychowskiej na posiedzeniu Komisji Mniejszości Narodowych i Etnicznych, dnia 13.02.1991 r.

⁴⁰ Zob. Dokument Spotkania Kopenhaskiego Konferencji w Sprawie Ludzkiego Wymiaru KBWE, PISM, Warszawa 1991; M. A. Nowicki, Prawo międzynarodowe o mniejszościach narodowych, "Rzeczpospolita", 1.10.1991 r.

Zarządzenie to nie zostało do tej pory zmienione⁴¹.

Drugim problemem jest pisownia nazwisk i imion w dowodach osobistych (lub tymczasowych dowodach tożsamości) w języku ojczystym mniejszości. Na podstawie zarządzenia Rady Ministrów nr 72 z dnia 7.04.1952 r. pisownia imion i nazwisk w dowodach tożsamości powinna odbywać się w języku polskim. Obecnie zarządzenie to już nie obowiązuje, ale decyzje wydane na jego podstawie pozostają w mocy. Można obecnie dokonać zmiany pisowni imienia i nazwiska, ale decyzja o tym podejmuje kierownik właściwego urzędu rejonowego (lub w niektórych przypadkach wójt w gminie)⁴².

Kolejnym postulatem jest prawo do posługiwania się językiem ojczystym mniejszości w urzędach w gminach i miejscowościach, gdzie grupy te dominują. Obecny stan prawny nie przewiduje takiej ewentualności, co jest bardzo odczuwane przy kontaktach z administracją lokalną (szczególnie przy okazji zawierania ślubów).

Mówiąc o regulacjach prawnych dotyczących mniejszości narodowych w Polsce warto zwrócić uwagę jeszcze na jedną kwestię, jaką jest sposób ich reprezentacji w parlamencie. Ordynacja wyborcza obowiązująca w trakcie ostatnich wyborów parlamentarnych, choć stwarzała pewne ułatwienia w zakresie wysuwania i rejestrowania kandydatów mniejszości na posłów (wymagano mniejszą ilość podpisów na kandydata oraz możliwość jego rejestrowanie tylko w jednym okręgu), to utrudniała jednak wybór przedstawicieli mniejszości, które są rozproszone po całej Polsce (dotyczy to przede wszystkim dużej i dobrze zorganizowanej grupy polskich Ukraińców) lub są zbyt małe, aby wybrać swojego przedstawiciela. Sejmowa Komisja Mniejszości Narodowych i Etnicznych występowała w lutym 1991 r. z wnioskiem o stworzenie gwarancji dla reprezentacji mniejszości w parlamencie, lecz wniosek jej nie został uwzględniony⁴³. Mniejszościom odmówiono również w trakcie ostatniej kampanii wyborczej do Sejmu prezentacji swoich programów wyborczych w telewizji i w radio w swoich językach ojczystych, co w wielu wypadkach zostało przez nie źle odebrane.

Wydaje się, że oprócz problemów finansowych, najpoważniejszym zadaniem, jakie stoi przed polityką państwa wobec mniejszości w Polsce jest sposób kodyfikacji prawnej zagadnień związanych z pozycją i funkcjonowaniem tych grup w naszym społeczeństwie. Należy sądzić, że wspomniane wyżej problemy znajdą swoje rozwiązanie w odpowiednim zapisie w Konstytucji oraz w odrębnej ustawie.

Osobnym problemem jest dostęp mniejszości do radia i telewizji. Z lokalnej stacji radiowej w Białymstoku emituje się codziennie program w języku białoruskim skierowany do mniejszości białoruskiej oraz raz w tygodniu audycję w języku litewskim przeznaczoną dla Litwinów w Polsce. Mniejszość niemiecka dysponuje cotygodniową audycją radiową w języku niemieckim przygotowywaną w stacjach radiowych w Opolu i Katowicach. Do Ukraińców w Polsce kieruje się raz na dwa tygodnie program w języku ukraińskim z Koszalina, Olsztyna, Szczecina i

⁴¹ Warto zastanowić się nad wprowadzeniem się pewnej normy przy określaniu nazw miejscowości, która powinna uwzględniać "naturalne" nazewnictwo historyczne, zaś unikać określeń pochodzących z odgórnych administracyjnych decyzji germanizacyjnych, russyfikacyjnych itp.

⁴² Informacja nt. Zarządzenia nr 72 Prezesa Rady Ministrów z dnia 7 kwietnia 1952 roku w sprawie pisowni nazwisk i imion w dowodach osobistych i tymczasowych zaświadczeniach tożsamości, Zespół ds. Mniejszości Narodowych przy MKiS, Warszawa 1991.

⁴³ "Komisja oczekuje umieszczenia w ordynacji wyborczej takich rozwiązań, które pozytywnie zrealizują postulat konieczności istnienia reprezentacji mniejszości narodowych w przyszłym parlamencie" - Biuletyn Komisji Mniejszości Narodowych i Etnicznych z posiedzenia dnia 7.02.91 r., s. 16.

Rzeszowa. Nie udało się jednak stworzyć ogólnopolskiego programu radiowego dla mniejszości ukraińskiej, co w przypadku tak rozproszonej grupy ma podstawowe znaczenie. Zdaniem Radiokomitetu byłoby to stworzenie bardzo niebezpiecznego precedensu⁴⁴. Powstał bardzo ciekawy program o mniejszościach robiony przez ośrodek telewizyjny we Wrocławiu przez I. Kaletową. Obecnie jednak w poszukiwaniu oszczędności programy te się kasuje lub ogranicza częstotliwość ich nadawania.

Mówiąc o polityce wobec mniejszości w Polsce należy zwrócić jeszcze uwagę na jej regionalny wymiar. Problematyka mniejszości nie ma w Polsce charakteru ogólnokrajowego, gdyż skupiska tych grup zlokalizowane są przede wszystkim w paru województwach (suwalskie, białostockie, olsztyńskie, przemyskie i opolskie), zaś w pozostałych występują w mniejszym natężeniu. Pozytywne rozwiązanie kwestii nurtujących środowiska mniejszości bardzo często zależy od ich właściwego współdziałania z władzami terenowymi. Na tym tle dochodzi do szeregu zadrażnień i konfliktów. Dlatego też głównym problemem z punktu widzenia organizowanej centralnie polityki narodowościowej jest umiejętne przełożenie jej zasad na rozwiązania w skali wojewódzkiej.

5. Szkolnictwo dla mniejszości w okresie 1989 - 1992

Szczególnym i bardzo ważnym aspektem polityki państwa wobec mniejszości jest rozwój szkolnictwa dla mniejszości i rozwiązania prawne przyjęte w polskim systemie oświatowym w odniesieniu do nauki języka ojczystego mniejszości i prowadzenia zajęć szkolnych w tym języku⁴⁵. Podstawą do zorganizowania tego typu nauczania jest deklaracja rodziców o nauczaniu dziecka w języku mniejszości jako języku ojczystym złożona u dyrektora szkoły, do której uczęszcza dziecko. W zależności od ilości złożonych deklaracji organizuje się trzy typy szkół. Pierwszym typem są szkoły "z niepolskim językiem nauczania", które organizowane są w miejscowościach o większej liczbie mieszkańców narodowości niepolskiej. W tych szkołach nauczanie języka ojczystego mniejszości prowadzone jest w zwiększonym wymiarze godzin, nauka przedmiotów oprócz języka i literatury polskiej oraz historii odbywa się w tym języku, a programy historii i geografii rozszerzone są o treści związane z wiedzą o kraju i kulturze ojczystej mniejszości. W przypadku małej ilości zgłoszeń można grupować uczniów z różnych klas danej szkoły (tworzy się wtedy tzw. zespoły między klasowe), dla których organizuje się naukę ich języka ojczystego. Język ten jest obowiązkowy dla zgłoszonych uczniów, a dodatkowy dla szkoły (dlatego mówimy tutaj o szkole "z dodatkową nauką języka mniejszości"). Tworzy się także tzw. "zespoły międzyszkolne" grupujące uczniów z różnych szkół, dla których organizuje się dodatkową naukę języka ojczystego.

Zmiany w ilości szkół i uczniów dla mniejszości w okresie 1989-1992 przedstawia tabela nr 2 (dane zawarte w tej tabeli pochodzą z informacji Ministerstwa Edukacji Narodowej i pokazują stan na dzień 20 września określonego roku szkolnego).

Obserwowane zmiany w ilości uczniów i szkół dla mniejszości mogą wynikać

⁴⁴ Por. Rozmowa z B. Berdychowską, dyrektorem Zespołu ds. Mniejszości Narodowych przy MKiS, "Życie Warszawy", 28.11.1990; Biuletyn Komisji Mniejszości Narodowych i Etnicznych z dnia 11.07.90.

⁴⁵ Zagadnienia te reguluje Zarządzenie Ministra Edukacji Narodowej z 1988 r. oraz ogólne przepisy dotyczące powoływania i organizacji szkół dla mniejszości zgodnie z zaleceniami Rady Europy (rezolucja nr 192 z 1988 r.) i dokumentami KBWE. Istotny postęp i rozszerzenie możliwości nauczania w języku mniejszości przyniosło rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 24.03.1992 r., o którym dalej w tekście.

z różnych przyczyn. Jedną z nich są naturalne wahania w ilości młodego pokolenia wchodzącego do szkoły, na skutek nierównomiernego przyrostu naturalnego. Inną, jest chęć podtrzymania i wzmocnienia "etniczności" swojej grupy poprzez naciski na naukę dzieci w swoim języku ojczystym. Zmiany demokratyczne w Polsce w okresie 1989 - 92 mogły, jak możemy przypuszczać, sprzyjać bardziej nieskrępowanemu akcentowaniu przywiązania do swojej narodowości i języka.

Największe zmiany w szkolnictwie dla mniejszości w omawianym okresie dokonały się w grupie mniejszości ukraińskiej, gdzie nastąpił znaczny przyrost liczby uczniów we wszystkich prawie typach szkół. Dysponuje ona obecnie 4 szkołami podstawowymi i 3 liceami ogólnokształcącymi z ukraińskim językiem wykładowym oraz 9 zespołami międzyszkolnymi z dodatkową nauką tego języka. Mniejszość ta prowadzi również na własną rękę "nieformalne" nauczanie języka ukraińskiego. Pod opieką Związku Ukraińców w Polsce znajduje się 70 punktów nauczania języka ukraińskiego, które obejmują ok. 1500 osób. Zajęcia odbywają się przeważnie w soboty i w niedziele w wymiarze 3 godzin⁴⁶.

Tabela nr 2: Nauczanie języka ojczystego dzieci i młodzieży narodowości niepolskiej w szkołach podstawowych i liceach ogólnokształcących w okresie 1989 - 1992

Rok szkolny			
	1989/90	1990/91	1991/92
A/ Szkoły podstawowe			
1. Z niepolskim jęz. nauczania, w tym:	11 /706/	11 /808/	12 /957/
litewskim	6 /434/	6 /474/	6 /586/
słowackim	2 /124/	2 /127/	2 /121/
ukraińskim	3 /148/	3 /207/	4 /250/
2. Z dodatkową nauką jęz. ojczystego, w tym:	98 /4215/	101 /4056/	97 /3991/
białoruskiego	45 /3265/	48 /3033/	46 /2878/
litewskiego	5 /101/	5 /109/	4 /99/
słowackiego	19 /337/	17 /354/	17 /373/
ukraińskiego	29 /512/	31 /560/	30 /641/
3. Zespoły międzyszkolne, w tym:	6 /173/	8 /329/	9 /256/
ukraiński	6 /173/	8 /329/	9 /265/
B/ Licea ogólnokształcące:			
1 Z niepolskim jęz. nauczania, w tym:	2 /258/	5 /396/	5 /456/
litewskim	1 /135/	1 /124/	1 /131/
ukraińskim	1 /123/	3 /254/	3 /307/
słowackim	-----	1 /18/	1 /18/
2. Z dodatkową nauką jęz. ojczystego, w tym:	4 /766/	2 /644/	2 /630/
białoruskiego	2 /663/	2 /644/	2 /630/
słowackiego	1 /4/	-----	-----
ukraińskiego	1 /99/	-----	-----

⁴⁶ R. Walicki, W szkołach polskich. Młodzież białoruska, litewska, słowacka, Warszawa 1991, maszynopis udostępniony przez autora.

Litewska mniejszość narodowa korzysta obecnie z 6 szkół podstawowych i 1 liceum z litewskim językiem nauczania oraz z 4 szkół podstawowych z dodatkową nauką tego języka. W porównaniu do roku szkolnego 1989/90 możemy zaobserwować dość znaczny przyrost liczby uczniów w szkołach podstawowych.

Białoruska mniejszość nie posiada natomiast szkół podstawowych i liceów z białoruskim językiem wykładowym. Nauczanie tego języka odbywa się w szkołach z dodatkową nauką tego języka (46 szkół podstawowych i 2 licea). Słaba znajomość języka białoruskiego wśród przedstawicieli tej mniejszości stanowi jeden z najpoważniejszych problemów kulturowych, które stoją obecnie przed nią w Polsce⁴⁷.

Mniejszość słowacka w Polsce posiada 2 szkoły podstawowe i 1 liceum ze słowackim językiem wykładowym oraz 17 szkół podstawowych z dodatkową nauką tego języka. Największa zmiana w stosunku do roku szkolnego 1989 / 90 to utworzenie liceum z własnym językiem wykładowym.

Oddzielny problem stanowi nauka języka niemieckiego dla mniejszości niemieckiej w Polsce⁴⁸. Przy dość dużej popularności nauki tego języka w Polsce, jego nauczanie do 1989 roku rozkładało się bardzo nierównomiernie w skali całego kraju. Największa liczba uczących się tego języka przypadała na województwa północno-wschodnie, zaś najmniejsza na województwo opolskie i katowickie⁴⁹. Do tej pory nie działa ani jedna szkoła państwowa z niemieckim językiem wykładowym. Środowiska mniejszości niemieckiej, przede wszystkim z województwa opolskiego, zainteresowane były zastąpieniem nauki języka rosyjskiego przez język niemiecki i stopniowym rozszerzaniem jego nauczania. Barierej jednak stanowił brak nauczycieli z odpowiednimi kwalifikacjami pedagogicznymi. W okresie ostatnich 2 lat zatrudniono w szkołach województwa opolskiego i katowickiego przeszło 200 nauczycieli języka niemieckiego, którzy nie posiadali formalnych kwalifikacji do tej pracy. Ostatnio Towarzystwa Społeczno - Kulturalne Mniejszości Niemieckiej wystąpiły do MEN - u z inicjatywą utworzenia gimnazjum z niemieckim językiem wykładowym w Chorzowie oraz z prośbą o 50% dofinansowanie budowy obiektu tego gimnazjum. Sprawa jednak do tej pory jest nie załatwiona z powodu braku złożenia formalnych wniosków rodziców o kształcenie swoich dzieci w języku niemieckim jako języku ojczystym.

W 1991 roku rozpoczęto również naukę języka cygańskiego w szkołach. Utworzone zostały na terenie województwa nowosądeckiego 4 oddziały nauczania tego języka w szkołach podstawowych (w Nowym Sączu, Maszkowicach i Limanowej) oraz jeden oddział dla dorosłych⁵⁰. Edukacją objętych jest ogółem 69 dzieci cygańskich.

Rozpoczęte w roku 1991 oszczędności w oświacie polegające na zmniejszeniu liczby godzin z niektórych przedmiotów nie objęły zajęć z ojczystych języków mniejszości. Jedynie w przypadku szkół z litewskim językiem wykładowym

⁴⁷ Zob. na ten temat D. Frasunkiewicz, Społeczność Białorusinów polskich. Integracja czy dezintegracja ?, s. 111-112. w: S. Żerańska - Kominek (red.), Kultura muzyczna mniejszości narodowych w Polsce, Uniwersytet Warszawski: Instytut Gospodarki Przestrzennej, Warszawa 1990.

⁴⁸ Tradycje niemieckiego szkolnictwa mniejszościowego na Śląsku są bardzo bogate. W okresie 20-lecia międzywojennego grupa ta posiadała 76 szkół podstawowych i 7 gimnazjów, które były finansowane lub wspomagane przez Sejm Śląski - zob. E. Majdowska, Notatka o stanie nauczania języka niemieckiego, Ministerstwo Edukacji Narodowej: Departament Współpracy z Zagranicą, Warszawa, marzec 1992.

⁴⁹ Tamże.

⁵⁰ Ogromną rolę odegrał tu ks. S. Łopecki z Duszpasterstwa Romów.

zmniejszono jego nauczanie o jedną godzinę, co spotkało się z ogromnym niezadowoleniem Litwinów. Po interwencji Zespołu ds. Mniejszości Narodowych, po dwóch tygodniach przywrócono normalną ilość godzin nauki tego języka.

W okresie ostatnich dwóch lat Ministerstwo Edukacji Narodowej wspomagało finansowo również budowę szkół dla mniejszości. Największymi inwestycjami w tym zakresie była pomoc w przebudowie budynku przedwojennego liceum ukraińskiego na szkołę podstawową z językiem ukraińskim w Przemyślu oraz budowa liceum w Hajnówce dla mniejszości białoruskiej. W Bartoszycach i w Górowie Iławeckim inwestycje oświatowe, które poprawiały stan szkolnictwa dla mniejszości ukraińskiej kosztem innych szkół, doprowadziły do lokalnych konfliktów.

Sprawy oświaty dla mniejszości były przedmiotem dość dużej uwagi ze strony władz oświatowych i MEN - u w okresie 1989 - 92⁵¹. W województwach, w których istniały szkoły dla mniejszości powołano specjalnych pełnomocników ds. edukacji mniejszości (w województwach koszalińskim, suwalskim, nowosądeckim, olsztyńskim, opolskim i katowickim). Istotne rozszerzenie możliwości organizowania tego typu kształcenia przynosi ostatnie rozporządzenie Ministra Edukacji⁵². Najważniejsza wprowadzona przez nią zmiana to ta, iż rodzice dziecka decydujący się na jego kształcenie w ojczystym języku mniejszości składają tylko raz formalne oświadczenie o takiej decyzji, a nie, jak było dotychczas, na początku każdego roku szkolnego. Rozszerza się również możliwości nauczania języka ojczystego mniejszości na przedszkola i szkoły zawodowe. Zmniejsza się także minimalną liczbę uczniów, którzy mogą tworzyć klasy szkolne, w których nauczanie będzie się mogło odbywać w językach mniejszości - od 7 uczniów w szkole podstawowej i 14 w szkołach ponadpodstawowych, a w zespołach międzyszkolnych już od 3 uczniów. Dobór zagadnień poszerzających treści programów o elementy historii, geografii i kultury danej mniejszości pozostawia się decyzjom rady pedagogicznej danej szkoły. W szkołach z ojczystym językiem nauczania mniejszości będzie można wystawiać świadectwa szkolne w języku polskim i w języku danej mniejszości.

Trzeba jednak wspomnieć, że w trakcie przygotowywania projektu tego rozporządzenia doszło do konfliktów ze środowiskami mniejszości⁵³. Po dyskusjach, prawie wszystkie postulaty tych środowisk zostały uwzględnione w ogłoszonym rozporządzeniu.

Największymi problemami, jakie stoją obecnie przed szkolnictwem dla mniejszości, oprócz problemów finansowych, które dotyczą całego polskiego systemu oświaty, to przede wszystkim dostępność podręczników i nauczycieli z odpowiednimi kwalifikacjami pedagogicznymi. Elementarze sprowadza się z krajów macierzystych mniejszości i rozdaje bezpłatnie. Pozostałe podręczniki, jak i również programy szkolne próbuje się opracowywać we współpracy z nauczycielami i literatami pochodzącymi z tych środowisk (np. przy Białoruskim Stowarzyszeniu Społeczno - Kulturalnym powstała specjalna Komisja Programowa Języka Białoruskiego). Istnieją także specjalne, międzypaństwowe Komisje Podręcznikowe, które mają służyć weryfikacji treści podręczników szkolnych pod względem geografii i historii swoich krajów (m.in. Komisja Polsko - Niemiecka,

⁵¹ Spotkało się to z pozytywną oceną sejmowej Komisji ds. Mniejszości Narodowych i Etnicznych - zob. np. Biuletyn Sejmowej Komisji ds. Mniejszości Narodowych i Etnicznych nr 13 (6.06.1990 r.) i nr 23 (6.02.1991 r.).

⁵² Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z 24 marca 1992 r. w sprawie organizacji kształcenia umożliwiającego podtrzymywanie poczucia tożsamości narodowej, etnicznej i językowej uczniów należących do mniejszości narodowych.

⁵³ Por. B. Makowski, Uwagi polemiczne (Projekt Rozporządzenia MEN), "Lituanica", 1991, nr

Polsko - Izraelska).

Dla nauczycieli ojczystych języków mniejszości organizuje się specjalne wyjazdy i kursy doształcające w danych krajach na podstawie międzynarodowych umów o współpracy kulturalnej (z Białorusią, Słowacją, Ukrainą i Litwą). Corocznie korzysta z nich kilkudziesięciu nauczycieli.

Największy jednak problem stanowi brak nauczycieli języka niemieckiego. Jednym ze sposobów zmniejszenia tego deficytu stało się utworzenie Nauczycielskich Kolegiów Języków Obcych, które od października 1990 r. kształcą germanistów. W 1991 r. powstało 13 takich placówek, w tym 8 w rejonie dużych skupisk mniejszości niemieckiej (Cieszyn, Olkusz, Sosnowiec, Legnica, Wałbrzych, Opole, Jelenia Góra, Gorzów Wielkopolski)⁵⁴. Innym rozwiązaniem było zatrudnianie nauczycieli-cudzoziemców. W bieżącym roku szkolnym Republika Federalna Niemiec oddelegowała do pracy w Polsce 21 osób do szkół na terenie Śląska, a 27 do kolegiów języka niemieckiego.

6. Zakończenie

Na zakończenie warto wskazać jeszcze na dwie kwestie. Pierwsza to konieczność odróżniania polityki państwa wobec mniejszości od stosunku społeczeństwa polskiego wobec tych grup. Bardzo często w dokonywanych ocenach tej polityki oraz w wypowiedziach przedstawicieli mniejszości łączy się obie te sprawy. Wydaje się, że miniony okres trzech lat przemian demokratycznych w Polsce i swoboda dyskusji prasowych doprowadziły bardziej do uwydatnienia wzajemnych uprzedzeń i krzywd między Polakami a najbliższymi sąsiadami i mniejszościami niż ułatwiały ich przewycięzenie. Bardzo mało zrobiono dla przygotowanie Polaków do problemów zróżnicowania etnicznego i uwolnienia się od balastu historii wzajemnych kontaktów. Problem tolerancji społeczeństwa polskiego okazywanej mniejszościom staje się obecnie jednym z najważniejszych czynników społecznych określających ich sytuację w Polsce.

Druga kwestia to często podnoszony w wypowiedziach na forum publicznym problem wzajemności międzynarodowej w zakresie pozycji mniejszości - tyle powinno czynić się dla mniejszości narodowych w Polsce, ile robi się w innych krajach dla polskich mniejszości. Zapomina się jednak, że w takiej perspektywie grupy te przestają być autentycznymi podmiotami życia społecznego i polityki wewnętrznej państwa, lecz stają się zakładnikami szerszej polityki międzynarodowej. W interesie Polski leży życzliwy stosunek do mniejszości narodowych w Polsce i pomoc w rozwoju ich życia kulturalnego, oświaty i stworzenia podstaw samorządu lokalnego. Będzie to najlepszym dowodem na dobre intencje Polski wobec innych krajów.

⁵⁴ E. Majdowska, Notatka o stanie nauczania języka niemieckiego, Ministerstwo Edukacji Narodowej: Departament Współpracy z Zagranicą, Warszawa, marzec 1992.